

عنوان نشست: ربا در بانکداری جمهوری اسلامی ایران و استفاده از قوانین موجود جهت برخورد با فرآیند ربوی

شناسنامه نشست	
واحد برگزار کننده نشست:	دانشکده مدیریت و حسابداری
مسئول نشست:	دکتر محمدجواد محقق‌نیا (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۳۹۷/۱۰/۰۲
اعضای هیأت علمی:	دکتر امین جعفری، دکتر محمد رجایی (اعضای هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)، دکتر ایرج توتونچیان (عضو هیأت علمی دانشگاه الزهراء)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	دکتر محمدهادی فضلعلی (مستشار دادگاه تجدیدنظر در امور اقتصادی)، آقای محمد فرضیان (نماینده بانک پارسیان).
مسئله محوری نشست:	ربا در بانکداری با توجه به عقود اسلامی و اعمال مجازات علیه ربا
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، قوه قضائیه ایران

چکیده مباحث طرح شده:

نشست «ربا در بانکداری جمهوری اسلامی ایران و استفاده از قوانین موجود جهت برخورد با فرآیند ربوی» در چارچوب سلسله نشست‌های کمک به حل مشکلات کشور در دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی در تاریخ دوم دی‌ماه ۱۳۹۷ برگزار شد. این نشست تخصصی با حضور اعضای هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی و مسئولانی از قوه قضائیه و نظام بانکی برگزار شد.

این نشست در سه محور اقتصادی و بانکی، حقوقی و مدیریتی برگزار گردید و هدف از برگزاری این نشست را پاسخ به این سؤال است که آیا عملیات بانکی به خصوص در تجهیز و تخصیص ربوی است؟ اگر پاسخ مثبت است، دستگاه قضایی چگونه با این مسئله برخورد خواهد کرد؟ آیا مشتریان بانک می‌توانند در محاکم قضایی اقامه دعوا کنند؟

پاسخ به این دو سؤال در سه بخش مورد بررسی قرار گرفت:

نخست - بانکداری با محوریت نظام بانکی

یکی از دیرین نشست‌ها در آغاز جلسه با اشاره به گذشت ۳۵ سال از تصویب «قانون بانکداری بدون ربا»، گفت: یکی از نقاط آسیب‌زننده و آسیب‌پذیر در نظام اجتماعی و اقتصادی، روابطی است که بین مردم و بانک‌ها در این چهار دهه شکل گرفته است. با پیروزی انقلاب اسلامی و تغییر رویکرد در نظام بانکی از ربوی به استفاده از عقود اسلامی هم در جانب تخصیص و هم تجهیز، مردم این انتظار را داشتند که رد پای ربا در نظام بانکی وجود نداشته باشد اما افکار عمومی در این رابطه اقیانوس نشده و شبهه ربوی بودن فرایندها در نظام بانکی همچنان وجود دارد. با این توصیف ضروری است که بعد از حدود ۳۵ سال از اجرای قانون بانکداری بدون ربا، در آن تجدیدنظر شود و اصلاحاتی در آن صورت گیرد.

در واقع بحث ربا در نظام بانکی جمهوری اسلامی جدی و به‌روز است؛ زیرا با مبانی دینی ما هم‌پوشانی دارد و یکی از محرّماتی است که شاید بشود ادعا کرد که هیچ حرامی را تا این حد خداوند مورد توجه و تحریم قرار نداده است. در قرآن کریم اولاً رباخواری جنگ با خدا بر شمرده شده است که در مورد هیچ‌یک از محرّمات و گناهان بزرگ این چنین تعبیری نشده است و ثانیاً خداوند در قرآن قول داده است که ربا را «محق» خواهد کرد. بدین معنا که آثاری از مال ربوی و سیستم ربوی باقی نخواهد گذاشت و طبق آیات شریف قرآن، خداوند خلف وعده نخواهد کرد.

از سوی دیگر باید توجه داشت که در شرایط کنونی، تقریباً همه مردم درگیر نظام بانکی کنونی هستند، زیرا زندگی بدون بانک عملاً امکان‌پذیر نیست و با این شرایط اگر زندگی مردم آلوده به ربا شود هم مسئولان و هم جامعه دانشگاهی و حوزوی که می‌توانند در اصلاح این موضوع کمک کنند، در پیشگاه خداوند مقصر خواهند بود. نباید از نظر دور داشت که فرصت برای اصلاح همیشگی نیست و خداوند دائمی بودن فرصت‌ها برای ما را تضمین نکرده است. پس می‌بایست جامعه دانشگاهی و حوزوی به عنوان اتاق فکر جامعه، از تمام ظرفیت و توان خود برای جلوگیری از وقوع این جرم استفاده کند و همچنین راه را برای مقابله با وقوع این حرام قطعی در صورتی که در نظام بانکی بدان توجه نشود، برای قوه قضاییه هموار سازد و همان‌گونه که سیستم قضایی کشور با رباخوری سستی به شدت مقابله می‌کند در صورت اثبات وجود موارد ربوی در سیستم بانکی، با آن‌ها نیز برخورد جدی و قاطع داشته

باشد. به نظر می‌رسد قوه قضائیه می‌بایست اولاً اجرای قانون بانکداری بدون ربا را مورد کنکاش قرار داده و حتی به آیین‌نامه‌های تدوین شده در این ارتباط ورود کند. ثانیاً نسبت به اجرای درست قانون اهتمام داشته باشد و مرکزی برای پاسخگویی سریع و آسان به دادخواهی مردم در این ارتباط ایجاد کند.

برگزاری چنین نشست‌هایی به ایجاد یک برداشت مورد تفاهم از آنچه در سیستم بانکی می‌گذرد کمک می‌کند و قاعدتاً با تداوم این سلسله نشست‌ها، سیستم بانکی به‌طور جدی‌تر در این مباحث شرکت خواهد کرد و این حداقل نتیجه برگزاری این چنین نشست‌هایی خواهد بود. از سوی دیگر سیستم قضایی کشور نیز با اهتمام بیشتری به این مسئله خواهد نگرست و صرف تدوین قانون را کافی نخواهد دانست و به اجرای درست آن نیز ورود خواهد کرد و با تخلفات احتمالی برخورد خواهد نمود.

دوم - بانکداری با محوریت نظام حقوقی

در این نشست بانکداری با محوریت نظام حقوقی در دو دیدگاه نظری و دیدگاه عملی در ادامه مسائل مدیریتی در سیستم بانکی مورد توجه قرار گرفت.

الف - نظام حقوق بانکی از لحاظ نظری

دیگر عضو پنل نشست در ادامه با اشاره به برگزاری این جلسه در ادامه سلسله نشست‌های کمک به حل مشکلات کشور مطرح کرد که مشکل ربا در نظام بانکی دغدغه‌ای است که متأسفانه مردم یک جامعه اسلامی با آن درگیر هستند. همچنین وی تأکید کرد که اینکه برخی حقوقدانان فرض را بر این می‌دانند که ربا در نظام بانکی دغدغه‌ای است که در دهه ۷۰ شمسی مطرح شده و مجازاتی در قانون - ماده ۵۹۵ قانون تعزیرات^۱ - برای این موضوع در نظر گرفته

۱. ماده ۵۹۵ - هر نوع توافق بین دو یا چند نفر تحت هر قراردادی از قبیل بیع، قرض، صلح و امثال آن جنسی را با شرط اضافه با همان جنس مکیل و موزون معامله نماید و یا زائد بر مبلغ پرداختی، دریافت نماید ربا محسوب و جرم شناخته می‌شود. مرتکبین اعم از ربادهنده، ربا گیرنده و واسطه بین آن‌ها علاوه بر رد اضافه به صاحب مال به شش ماه تا سه سال حبس و تا (۷۴) ضربه شلاق و نیز معادل مال مورد ربا به‌عنوان جزای نقدی محکوم می‌گردند.
تبصره ۱- در صورت معلوم نبودن صاحب مال، مال مورد ربا از مصادیق اموال مجهول‌المالک بوده و در اختیار ولی فقیه قرار خواهد گرفت.

شده والان دیگر این بحث ضرورتی ندارد. این در حالی است که بانک‌ها برخی از تخلفات را روزانه مرتکب می‌شوند؛ مثل اعطای سودهای موهوم یا تغییر در ماهیت امور تسهیلات در جهت تمدید یا وارد کردن عقد صلح به صورت تحمیلی به ضرر مشتری؛ که البته نظام بانکی این موضوعات را تخلف می‌داند. اما تخلفی هم داریم که عیان است و در نظام بانکداری که اسم اسلامی را یدک می‌کشد، مطرح می‌شود و آن بحث ربوی بودن فعالیت‌ها است.

با این حال در پاسخ به این که بانکداری اسلامی پاسخی به بانکداری عرفی ربوی است باید گفت که اعتقادی وجود ندارد که اگر بانکداری اسلامی نداشته باشیم، بانکداری ربوی خواهیم داشت. به عبارت دیگر الزامی ندارد که این دو را روبروی هم بگذاریم؛ ما می‌توانیم بانکداری غیر اسلامی داشته باشیم که پسوند اسلامی را به دوش نکشد ولی فعالیتش ربوی نباشد و شفاف عمل کند. کما اینکه در کشورهای غربی به دلیل شفاف عمل کردن بانک می‌گوییم فعالیتش ربوی نیست.

در واقع متأسفانه از لحاظ تئوری این تصور غلط وجود دارد که بانکداری عرفی مساوی بانکداری ربوی است که این تصور کاملاً اشتباه است.

ب - نظام حقوق بانکی از لحاظ عملی

در ادامه برای شناسایی ربوی بودن یا نبودن اقدامات بانک‌ها در نظام بانکی از متخصصان حقوقی بانکی و قضایی درخواست شد که این مسئله را تشریح نمایند.

نماینده حقوقی بانک پارسیان به عنوان نماینده یکی از بانک‌های تجاری کشور نیز در این برنامه با اشاره به کمبود مباحث آکادمیک در شبکه بانکی، تأکید کرد که درباره اینکه آیا قوانین ما کارآمد است یا خیر، باید پرسید اگر کارآمد است چرا اجرا نمی‌شود و اگر نیاز به اصلاح دارد کجا و در چه زمینه‌هایی باید اصلاح شود؟ بدهکاران بانکی از خلأهای قانونی

تبصره ۲- هر گاه ثابت شود ربا دهنده در مقام پرداخت وجه یا مال اضافی مضطر بوده از مجازات مذکور در این ماده معاف خواهد شد.

تبصره ۳- هر گاه قرارداد مذکور بین پدر و فرزند یا زن و شوهر منعقد شود یا مسلمان از کافر ربا دریافت کند مشمول مقررات این ماده نخواهد بود.

استفاده می‌کنند و از زیر بار بدهی بانکی فرار می‌کنند در صورتی که بدهی، پول متعلق به بانک نیست و مربوط به سپرده‌گزار است و پرداخت نشدن بدهی ورشکستگی بانک را به دنبال دارد همان‌طور که تابستان امسال ۳۰ هزار میلیارد تومان از طرف دولت به بدهکاران بانکی پرداخت شد و همین موضوع باعث ایجاد بخشی از تورم شد؛ اما یکی از اعضا نشست که به‌عنوان مستشار دادگاه تجدیدنظر مورد دعوت قرار گرفته بود نیز در این جلسه گفت: اگر تسهیلات گیرندگان شکایت کنند که از من ربا گرفته‌شده، ما نمی‌توانیم بانک را محکوم کنیم چون بانک می‌گوید قانون را اجرا کرده است.

وی تصریح کرد: بیش از ۵۰ درصد تسهیلاتی که بانک می‌دهد تسهیلات تجدیدی است یعنی برای تصفیه تسهیلات قبلی است و بنده هیچ‌وقت نتوانستم به نفع تسهیلات گیرندگان رأی بدهم. چراکه اگر این کار را کنیم باعث دوگانگی در نظام حقوقی کشور می‌شود.

در ادامه پاسخ به پرسش‌های مطرح شده در خصوص دستگاه قضایی آیا می‌توان عملیات بانکی را ربوی بدانیم، مستشار دادگاه تجدیدنظر تشریح کرد که «عملیاتی که قانون خواسته به همین صورت قرارداد باشد و به دنبال کشف ماهیت نبوده را نمی‌توانیم جرم بدانیم حتی در مواردی که بانک‌ها از قانون عملیات بدون ربا فراتر رفتند زیرا بانک مرکزی آن شیوه را تجویز کرده پس سوء نیت مفقود است».

لذا از دیدگاه بخشی از دستگاه قضایی به نظر می‌رسد که عنصر جرم ماده ۵۹۵ وجود ندارد و بنابراین اعمال مجازات و تعقیب بانک‌ها در این خصوص امکان‌پذیر نیست. این در حالی است که به عقیده مجریان و برگزارکنندگان نشست حداقل بخشی از دکترین حقوق جزای اقتصادی قائل به تفکیک در این زمینه هستند و معتقدند که شاید با توجه به حجم کلان تأثیری که بانک‌ها در نظام کسب و کار ایران می‌گذارند، بتوان جرم‌انگاری‌های دیگری نه تنها فعالیت ربوی بلکه اخلال در نظام اقتصادی کشور را نیز متصور شد.

به همین منظور و برای درک صحیح از وصف قضایی جرائم مرتبط با فعالیت ربوی بانکی، متخصصین حقوقی و بانکی نیازمند شناخت مبنای اقتصاد اسلامی و کارکرد آن در این خصوص و منشأ نامیدن فعالیت ربوی هستند که در محور سوم نشست تشریح گردید.

سوم - بانکداری با محوریت نظام اقتصادی

این محور با تأکید بر این نکته شکل گرفت که تورم و رکود ناشی از نظام بانکداری ربوی است. در این ارتباط یکی از اساتید حاضر در نشست تأکید کردند که شرایط فعلی به گونه ایست که برای گفتن اشکالات به اسناد و مدارک نیاز داریم اما این موضوع مبین است و همه احساس می‌کنیم اتفاقاتی که می‌افتد مربوط به یک نظام ربوی است، اتفاقاتی چون بیکاری، تورم، رکود و توزیع ناعادلانه درآمد و ثروت. این‌ها همه نشانه‌هایی از این مسئله هستند که ربا در سیستم بانکی وجود دارد. ایشان ابراز داشتند که به نظر ما از زمان تأسیس بانک مرکزی توسط صندوق بین‌المللی پول در سال ۱۳۳۹ تا کنون، عملیات بانکی تغییر خاصی نکرده، جز اینکه عقود طراحی شدند که آن‌ها نیز به صورت صوری اجرا شده‌اند و در عمل اتفاق خاصی نیفتاده است و مردم هم چیزی احساس نکرده‌اند.

وی بایان اینکه آثار اقتصادی دریافت بهره به کل جامعه برمی‌گردد و بیکاری، تورم و توزیع ناعادلانه ثروت را به دنبال دارد، تصریح کرد: در سال‌های اخیر نرخ بازدهی اقتصادی به اضافه تورم ۱۰ درصد بوده و نرخ بهره بانکی حداقل ۲۰ درصد؛ اما چگونه است که ۱۰ درصد بازدهی داریم و ۲۰ درصد بهره می‌دهیم. این تفاوت واقعیت اقتصاد با عملکرد بانک‌ها چگونه و از کجا جبران خواهد شد؟ بهره در تمام مسائل اقتصادی ما را به عقب رانده و آنچه اتفاق افتاده اشتباه دولت است که اگر خوش‌بینانه بنگریم، سهوی بوده است. در چنین فضایی ورود سیستم قضایی ضروری به نظر می‌رسد.

یکی دیگر از اساتید حاضر در نشست و از اعضا هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی بایان حرمت ربا این نکته را مورد تأکید قرار دادند که در ربای قرضی بحث بر سر این است که وقتی فردی پولی قرض می‌گیرد، چه چیزی باید پرداخت کند که بری‌الذمه شود؛ اگر کالای مثلی باشد باید مثل پرداخت و در آنجا که قیمی است باید قیمت پرداخت شود. تعدادی از فقها معتقدند کسی که قرض می‌گیرد باید مثل آن را پرداخت کند و در آنجا که بیشتر پرداخت می‌کند، ربا است. اما تعدادی از فقها می‌گویند درست است که پول مثلی است اما مثلیت در آن ورقه نیست؛ مثلاً ۱۰۰ تومانی سال آینده ۱۰۰۰ تومان نیست بلکه اسکناس ۱۰۰ تومانی در

سال آینده ۱۰۰ تومان به اضافه نرخ تورم است، پس اگر کسی ۱۰۰ تومان به کسی قرض داد و ۲۰ درصد تورم به وجود آمد ۱۰۰ تومان امسال می‌شود ۱۲۰ تومان سال آینده؛ پس اضافه‌ای پرداخت نکرده چرا که برای تحقق ربا ۳ شرط لازم است: اول باید عقد قرض جاری شود، دوم اضافه‌ای پرداخت شود و سوم اینکه اضافه بر اساس مبلغ قرارداد باشد.

در واقع پایین بودن نرخ بهره در بعضی از جوامع به دلیل این است که تورم در سطح پایینی وجود دارد و در همه آن کشورها نرخ سود بالاتر از نرخ تورم است. وی حذف ربا و مشارکتی شدن بانکداری را موجب افزایش سرمایه‌داری و تولید خواند و گفت: بدین ترتیب، عرضه افزایش و تورم و بیکاری کاهش پیدا می‌کند. در ارتباط واقعی بین پول و بخش اقتصاد، خلق پول اگر متناسب با ظرفیت واقعی اقتصاد باشد، باعث رشد خواهد شد.

در پایان نشست مقرر گردید با توجه به اهمیت موضوع، سلسله نشست‌های نظام بانکی و مشکلات موجود به محوریت دانشگاه علامه طباطبائی با موضوعات اقتصادی، مدیریتی و حقوقی برگزار گردد و در آن تبیین مسئله ربای بانکی و مبارزه با فعالیت‌های شبه ربوی مورد بررسی دقیق‌تر قرار گیرد.

توصیه‌های سیاستی:

۱. با عنایت به این که دستگاه قضایی آخرین و محکم‌ترین دژ جهت دفاع از حقوق مردم است سیستم قضایی می‌بایست نسبت به رباخوری سازمان‌یافته و برخورد پیش‌گیرانه و پس‌گیرانه با آن اهتمام داشته باشد و بخش مرجع و مشخصی نسبت به بررسی ابعاد آن مسئولیت داشته باشد. در این ارتباط می‌بایست اولاً مجتمع قضایی خاص پیش‌بینی گردد و ارتباط مردم با این مجتمع از طریق ابزارهای نوین تسهیل گشته و با موارد محرز و قطعی رباخواری به شدت برخورد شود.

۲. سیستم قضایی با همکاری دانشگاه‌ها و مراجع تحقیقاتی نسبت به تعیین ابعاد مجرمانه رباخوری سازمان‌یافته اقدام نماید و لایحه به دولت و مجلس شورای اسلامی جهت احقاق حقوق مردم ارائه نماید. در این ارتباط دانشکده مدیریت و گروه مالی و بانکداری

و دانشکده حقوق و گروه حقوق اقتصادی دانشگاه علامه طباطبائی آمادگی خود را اعلام می‌نمایند. بدیهی است این فرایند می‌بایست طی پروژه تحقیقاتی مشخصی پیگیری و نهایتاً در جلسات نقد و نظر مورد مذاقه قرار گیرد.

۳. سیستم بانکی و مشخصاً بانک مرکزی نسبت به تعیین شاخص‌های شناسایی مشتریان معسر و مشتریانی که در فرایند اقدامات اقتصادی اصل سرمایه خود را از دست داده‌اند با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز علمی اقدام نماید تا معسران و ورشکستگان واقعی شناسایی و نسبت به آن‌ها قانون اسلامی رعایت شود. لازم به ذکر است که شناسایی مشتریان معسر و تعیین شاخص‌های مربوطه فرایند بسیار پیچیده می‌باشد و نیازمند برگزاری نشست‌های متعدد بین مراکز دانشگاهی و کارشناسان بانکی می‌باشد که دانشگاه علامه با توجه به برخورداری از اعضای هیأت علمی مجرب در این زمینه می‌تواند همکاری مؤثری داشته باشد.

۴. بانک مرکزی جمهوری اسلامی به عنوان مجری قانون بانکداری بدون ربا می‌بایست با استفاده از ظرفیت‌های بلااستفاده در سیستم بانکی، نسبت به راه‌اندازی صندوقی جهت پوشش خسارات بانک‌ها ناشی از بخشش بدهی بدهکاران معسر اقدام نماید و با تعیین شاخص‌های شناسایی معسران واقعی، سیستم قضایی را در صدور احکام عسرت برای معسران واقعی و خارج کردن فریبکاران از این لیست یاری رساند.

۵. وزارت دادگستری با استفاده از ظرفیت‌های موجود در دولت بخصوص بانک مرکزی و وزارت اقتصاد و قوه قضاییه به خصوص ادارات ثبت اسناد، نسبت به راه‌اندازی سامانه جهت مشخص کردن اموال دقیق کلیه آحاد مردم اقدام کرده تا درخواست اعسار پس از چک کردن در این سامانه قابل بررسی باشد.